

OPERATIE RUSSIAS
IN 'T GEVANG VAN SINT-BERNARD

HUIB BILLIET ADRIAANSEN

OPERATIE RUSSIAS
IN 'T GEVANG
VAN SINT-BERNARD

DE BELGISCHE LINNENEXPORT
NAAR HAVANA, 1848-1866

*“Mannen en vrouwen hakken suikerriet, (...)
Vóór we aankwamen, waren zij nog aan het zingen;
nu zijn alleen de geluiden te horen van de hakmessen
en de stukken riet die op elkaar vallen.
Zij dragen kleren gemaakt uit russias...”*

(Uit: 'El corte de la caña', Salvador Bueno)

Inhoud

Voorwoord 7

I. DE ACHTERGROND

De crisis en de vlasnijverheid 11

Het beleid en de vrijhandel 14

België en Cuba 16

De gevangenis van Sint-Bernard 26

II. DE AANLOOP EN DE START

De bestuurscommissie 35

Gevangenisarbeid 41

Uit de startblokken 44

Russias in de Kamer 49

Tegenwind 57

Het russiasdebat 62

III. DE ONTPLOOIING

De kredieten en het weerwerk 69

De organisatie en de opbrengst 83

De gedetineerden en de afrekening 93

De laatste wevers van Sint-Bernard 101

Het verkeerde eind 105

Nawoord 109

Namenindex 113

Dankwoord 115

VOORWOORD

Rond 1845 staat een van de grootste Belgische tuchtinstellingen op het punt om gesloten te worden, namelijk de Sint-Bernard-gevangenis in de gemeente Hemiksem bij Antwerpen. Ze is ingericht in het imposante gebouw van een voormalige cisterciënzerabdij, vandaar de naam. Artsen schrijven negatieve rapporten over de toestand. Er is sprake van een schadelijke invloed van de moerasdampen van de nabijgelegen Schelde en van de gassen van de steenbakkerijen. De overbevolking piekt. Het huisregime is ondermaats. Het sterftcijfer is dubbel zo hoog als in andere Belgische gevangenissen. Dat ‘oord van verderf, ziekte en dood’ sluiten en een nieuwe centrale gevangenis in Leuven oprichten, is voor velen de oplossing.

En toch... Vanaf 1848 gonst het in de gevangenis van activiteit. De gebouwen worden uitgebreid en de werkateliers gemoderniseerd. Honderden gedetineerde arbeiders gaan aan de slag met de fabricatie van groflinnen, bedoeld voor de export. Door het succes hiervan worden de plannen voor de sluiting opgeborgen. De gevangenis blijft nog tot 1866 in gebruik.

In artikelen en gelegenheidsdrukwerk over de Sint-Bernard-gevangenis wordt meestal een rechtstreeks verband gelegd tussen de sluiting van de instelling en de negatieve medische rapporten uit de jaren veertig, bijna twintig jaar vóór de sluiting. Wat heeft zich dan in die tussenperiode precies afgespeeld? Dat is de hoofdvraag die ik in dit boek probeer te beantwoorden.

De ommezwaai in de Sint-Bernard-gevangenis is te danken aan een gedurfd initiatief van de bestuurscommissie van de instelling in samenwerking met de eerste liberale partijregering uit de Belgische geschiedenis. Zij hebben het over een *opération* in de gebruikelijke betekenis van handeling, onderneming. Het actieterrein blijft niet beperkt tot de Sint-Bernard-gevangenis, maar wordt uitgebreid over de hele Vlaamse regio. Dit past perfect in een reeks maatregelen die tegelijkertijd een uitweg moeten bieden voor de enorme werkloosheid, voor de impasse van de linnennijverheid en voor de sukkelende overzeese textielexport.

Waarom ‘operatie russias’? In het kader van de operatie leggen de gedetineerden in de Sint-Bernard-gevangenis zich vooral toe op de fabricatie van een specifiek grof linnenweefsel, russias genaamd. Het gaat om een imitatie van weefsels die van oudsher als ‘*lienzos de Rusia*’ (lijnwaad uit Rusland) via Europese havens naar de Caraïben werden verhandeld. Later wordt de benaming vereenvoudigd tot russias of, zoals

in België, russias met dubbele s. De russias die in de Sint-Bernard-gevangenis gefabriceerd worden, komen vooral terecht op Cuba, waar ze gebruikt worden voor goedkope kledij voor slaven, arme blanken en kleurlingen in de steden en op het platteland.

Behalve de korte vermelding in het boek van G. Jacquemyns (1928) over de Vlaamse economische crisis heb ik over de operatie russias in de beschrijvende literatuur niets aangetroffen. Het standaardwerk over de Belgische vlasnijverheid van Etienne Sabbe (1975) is een onovertroffen informatiebron, maar het linnenmerk russias komt er niet in voor. Is de operatie dan zo onbetekenend geweest, vroeg ik mij af. In hoeverre is het beoogde doel bereikt?

De operatie russias ontrolt zich tussen 1848 en 1866. In die periode dragen vier van de vijf regeringen een liberale signatuur en nemen de spanningen tussen de politieke groepen (liberalen en katholieken) steeds toe. Een reeks twistpunten rond de sociale problematiek, de economie, de handel, het gevangenisbeleid en de staatsinmenging komt in de operatie russias samen. Deze studie is een gelegenheid om na te gaan hoe de politiek-ideologische standpunten zich in de parlementaire debatten over de operatie weerspiegeld hebben.

Om de operatie te beschrijven, heb ik vooral officiële tijdsdocumenten geraadpleegd. De meeste informatie haal ik uit de reeksen van de Parlementaire Handelingen (in de voetnoten afgekort tot *PH*), de Parlementaire Documenten (*PD*) en de *Exposé de la situation administrative de la Province d'Anvers (EAPA)*. Andere belangrijke bronnen zijn consulaire rapporten, verslagen van nijverheidstentoonstellingen en overheidsstatistieken. Al deze bronnen dragen het stempel van de beleidsmakers en de initiatiefnemers. Van de operatie zou er echter geen sprake geweest zijn zonder enerzijds de duizenden veroordeelden, overgeleverd aan de autoriteiten van de gevangenisbesturen, en anderzijds de noodlijdende 'vrije' wevers. Hun getuigenis is helaas niet gedocumenteerd, maar deze studie biedt de gelegenheid om het kader in te kleuren waarin zij de operatie hebben ondergaan.

De hoofdrolspelers

De hoofdrolspelers zijn de gedetineerde spinners, inslagspoelers, blekers, ververs, bobineurs, wevers, appreteurs, inpakkers, kistenmakers en transporteurs van de gevangenis van Sint-Bernard in Hemiksem en de wevers van de militaire gevangenis van Aalst en de centrale gevangenis van Vilvoorde, Leuven en Gent. Daarnaast zijn het de vrije wevers, verbonden aan opleidingsateliers in Aalst, Aalter, Adegem, Beernem, Bellem, Beveren, Bornem, Deerlijk, Deinze, Dendermonde, Desselgem, Doornik, Eeklo, Gent, Geraardsbergen, Gontrode, Haaltert, Hansbeke, Hillegem, Kachtem, Kerksken, Knesselare, Koekelare, Kortrijk, Kruishoutem, Langemark, Lendeledede, Lichtervelde, Lootenhulle, Moorslede, Nevele, Ninove, Oekene, Passendale, Petegem, Poesele, Puurs, Ronse, Roeselare, Ruiselede, Rumbleke, Sint-Maria Leeine, Tielt, Urseh Vinkt, Waarschoot, Waregem, Wichelen, Wijnegem, Wingene en Zomergem.

De toonaangevende figuren

CHARLES ROGIER: politicus van de liberale partij, sociaal-liberale strekking, regeringsleider en minister van binnenlandse zaken van de eerste liberale partijregering, 1847-1852

JEAN FRANÇOIS LOOS: politicus van de liberale partij, Antwerps burgemeester, suikerdeskundige in de Kamer en schoonbroer van de Havana-vaarder Jean Lambert Michiels-Loos

JEAN JOSEPH OSY: politicus van de liberale partij, bankier, volksvertegenwoordiger voor Antwerpen

DÉSIRÉ DE HAERNE: politicus van de katholieke groep, liberaal-katholieke strekking, volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Kortrijk

ALEXANDER RODENBACH: politicus van de katholieke groep, liberaal-katholieke strekking, volksvertegenwoordiger voor Roeselare en burgemeester van Rumbleke

EDOUARD PIERRE ROMBOUT KUMS: kunstverzamelaar, linnenfabrikant en lid van de bestuurscommissie van de Sint-Bernard-gevangenis

EDMUNDO MEERT: handelaar, expediteur en consul-generaal voor België in Havana

I. DE ACHTERGROND

In de hoofdstukken van dit eerste deel ligt het accent op de periode die aan de operatie russias voorafgaat. Eerst worden de essentiële aspecten belicht van de sociale crisis in Vlaanderen en vervolgens van de politieke verhoudingen en de standpunten in verband met de economie en de handel.¹ In het derde hoofdstuk gaan we wat uitvoeriger in op de relatie tussen België en Cuba en op de consulaire vertegenwoordiging. In het vierde hoofdstuk maken we kennis met de Sint-Bernard-gevangenis en komen de perikelen rond de sluitingsdreiging aan bod.

DE CRISIS EN DE VLASNIJVERHEID

De sociale omstandigheden die aan de basis liggen van de operatie russias gaan terug tot de eerste decennia na de Belgische onafhankelijkheid. Schaarste, wanhoop, duurte, tyfus, hongerrellen, kinderbenden, emigratie, sterfte, opsluiting, marktoproer, lusteloosheid, zijn de kernwoorden van een crisisperiode die vooral de Vlaamse bevolking treft. Een belangrijke oorzaak is de neerwaartse spiraal van de vlas- en linnenijverheid.

Engeland heeft het voortouw genomen in de mechanisatie van de weverij en voert een handelsoorlog waar beide Vlaanders totaal niet op voorbereid zijn. ‘Beide Vlaanders’, *les Flandres*, slaat in die tijd op Oost en West-Vlaanderen. Het evenwicht tussen de landbouwactiviteit (vlas-teelt) en de huisnijverheid (handspinnen en -weven) waar de economie altijd op heeft gesteund, is volledig uit balans. Meer dan driehonderdduizend handspinsters en -wevers zijn direct getroffen. Ze zijn werkloos, of worden verplicht tegen hongerlonen te werken. Bij de linnen-

¹ Voor een meer globale beschouwing van de politieke verhoudingen verwijzen we naar het werk van ELS WITTE, DIRK LUYTEN en ALAIN MEYEN: *Politieke geschiedenis van België*, Standaard Uitgeverij, 2016.

crisis komen bovendien de mislukte graan- en aardappeloogsten van 1845-1846. De hongerige bevolking eet ingewanden en afval van vis, aardappelschillen en vlees van zieke koeien en paarden. Zij maakt jacht op katten, honden en ratten. Scharen bedelaars dolen door het land en zoeken hun toevlucht in stroperij, diefstal en plundering. Het aantal gevangenen neemt zorgwekkend toe, van 4795 in 1831 naar 9884 in 1847.² Bovenop de linnen-crisis en de voedselschaarste komen nog de buiktyfusgolven en de cholera-epidemieën van 1847-1849. Voor een groot deel van de Vlaamse bevolking slaat de chronische miserie om in schrijnende, acute armoede.

Vanuit de linnensector wordt op verschillende manieren gereageerd op de Engelse aanval met het mechanisch vervaardigd garen en linnen. Al in de jaren dertig richten vooruitziende nijveraars in Gent, Luik en Mechelen mechanische spinnerijen op. Een minderheid binnen de sector staat een samengaan van de manuele en de mechanische nijverheid voor. Anderen beantwoorden de mechanisatie met een ‘Vereniging voor het *behoud* en de vooruitgang der *oude* vlasnijverheid’. Zij geloven rotsvast in de traditionele organisatie en in de manuele methoden, zoals het bevochtigen van de vlasdraden met speeksel tijdens het uitrekken. Aan het speeksel van twintigjarige Vlaamse huisspinsters schrijven ze een bijzondere chemische werking toe. Het zou aan het fijne garen een kwaliteit geven die door de concurrenten onnavolgbaar is.³ Als de Vereniging in 1844 ontbonden wordt, is volgens de leden het doel bereikt. De oude nijverheid is ‘gered’. Maar de buitenlandse concurrentie is alleen maar toegenomen.

Het vasthouden aan manuele werkwijzen werpt een schaduw op elke maatregel om de linnennijverheid vooruit te helpen en de armoede tegen te gaan. De overheid subsidieert nijverheidscomités die de huisspinsters van vlas en de wevers van garen moeten voorzien. De comités hebben een wisselend succes. In de praktijk doen ze meer aan armoedebestrijding. De clerus loopt daarin voorop en haalt zich de kritiek van liberale politici op de hals; ze zouden de overheidssteun gebruiken om hun invloed bij de Vlaamse bevolking te versterken.⁴

² JACQUEMYS, G., *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)*, Bruxelles, 1928, pp. 335-336. / Vanneste, Charlotte, *Les chiffres des prisons de 1830 à 1995, des mécanismes économiques à leur traduction pénale*, Thèse de doctorat en criminologie, Volume II, Université Catholique de Louvain, 1997, p. 171.

³ JACQUEMYS, G., *a.w.*, p. 116.

⁴ GUBIN, ELIANE & SCHOLIERS, PETER, “La crise linière des Flandres. Ouvriers à domicile et prolétariat urbain (1840-1900)” in *Revue belge de philologie et d’histoire*, tome 74, fase. 2, 1996. Histoire médiévale, moderne et contemporaine, p. 378.